

SIMON ZOLTÁN BOLDIZSÁR

A történetelmélet önigazolása

A történetírás elméleti kérdéseivel foglalkozó teoretikusok és filozófusok egy szűk csoportja akkor érzi jól magát, ha más teoretikusokkal és filozófusokkal vitatkozhat a történetírás elméleti problémáiról. Vagy soha nem is gondolták, hogy ez másképp is lehetne (John Zammito például), vagy valaha azt gondolták, hogy lehetne másképp is, de később aztán már mást gondoltak (Frank Ankersmit); vagy pedig továbbra is vágynak ugyan arra, hogy másképp is lehessen, de mintha még maguknak sem hinnék el, hogy másképp is lehetne (Mark Bevir). Ezen szűk csoport tagjai megelégednének azonban annyival, ha a saját nézeteiknek megfelelően sikerülne megváltoztatniuk a történetírásról való gondolkodást. Még akkor is, ha távlati célként leginkább azt szeretnék elérni, hogy a történetírás kapcsán végzett elméleti munkájuk legalább olyan hatással legyen a kortárs filozófiára, mint amilyen hatással a kortárs filozófia van rájuk.¹

A történetírás elméleti kérdéseivel foglalkozó teoretikusok és filozófusok nagyobb részét viszont inkább az tenné boldoggá, ha elméleti meglátásaik nem pusztán az elméletalkotás gyakorlatát formálnák, hanem jobb esetben praktikus jótanácsként, rosszabb esetben pedig diszciplináris alapvetésként pozitív hatást gyakorolnának a történetírás gyakorlatára is. A lehangosabbak értelemszerűen azok, akik úgy vélik, hogy forradalmi elméleteket gyártanak, minthogy a fenti logika értelmében a forradalmi elméleti meglátásoknak a gyakorlat terén is forradalmi változásokhoz kell vezetniük (Keith Jenkins, Alun Munslow). Míg az első, szűk csoport filozófiai elköteleződése meglehetősen sokszínűek, az utóbbiak többnyire továbbra is a nyelv kizárólagosságát hirdetik. A helyzetük annyiban változott a nyelv és a valóság, a történeti szövegek és a múlt közötti viszony problémává emelése óta, hogy az ilyesfajta viták kifulladásával a nézeteik már korántsem számítanak radikálisnak. Inkább a közepére szorultak annak a spektrumnak, amelynek egyik szélén továbbra is azok állnak, akiket érintetlenül hagyott a posztstrukturalizmus és a nyelvi fordulat, a másik szélén pedig azok keresik a pozícióikat, akik Nancy Partnerrel együtt *már nem* mondják azt, hogy a szövegen kívül nincs semmi sem.² Azok, akik már nem mondják, többnyire azért tesznek így, mert úgy vélik, a nyelvi meghatározottság hangoztatása már inkább akadály, semmint előmozdítója történészi gyakorlatra való elméleti reflexiónak. Ennek megfelelően újabban olyan fogalmak felé fordultak, mint a „tapasztalat”³ vagy a „jelenlét”⁴, – és olyan gyakorla-

¹ Vö. Ankersmit, Frank – Bevir, Mark – Roth, Paul – Tucker, Aviezer – Wylie, Alyson: *The Philosophy of History: An Agenda*. Journal of the Philosophy of History, vol. 1. (2007) no. 1. 1–9.

² Partner, Nancy: *Narrative Persistence: The Post-Postmodern Life of Narrative Theory*. In: Frank Ankersmit, Frank – Domanska, Ewa – Kellner, Hans (eds.): *Re-figuring Hayden White*. Stanford, 2009. 83.

³ Ankersmit, Frank R.: *Sublime Historical Experience*. Stanford, 2005. Magyarul Ankersmit 1993-as székfoglalója jelent meg, amelyből tizenkét évvel később a *Sublime Historical Experience* ki-

tokat teoretizálnak, mint a „*thing studies*”, amelyet Ewa Domanska látszott megkedvelni az „új materializmus” és a „poszthumanizmus” nevében⁵ – amelyek felett a nyelvre fordított tekintet korábban átsiklott.

Az új teoretikus horizontok megnyitásával azonban mindazok, akik a teoretikus spektrum közepéről próbálják elméleteik révén megváltoztatni a gyakorlatot, abba az ellentmondásba kerülnek, hogy a holnap gyakorlatát a tegnap elmélete által formálnák. Ezt jobbra két módon igyekeznek kiküszöbölni. Az egyik stratégia talán Jenkins esetében a leginkább szembetűnő, aki filozófiai szövetségeseiként tünteti fel azokat az újabb kísérleteket, amelyek egyaránt elvetik mind a nyelvi dimezió kizárólagosságát, mind pedig a nyelv térhódítása előtti nézeteket, és úgy kezeli őket, mintha kizárólag a nyelv térhódítása előtti nézetekkel szemben foglalnának állást.⁶ Az ellentmondás kiküszöbölésének másik stratégiáját Alun Munslow alkalmazza *A történelem jövője* címet viselő új könyvében,⁷ amelyben „konvencionálisnak” bélyegez minden újabb elméleti kísérletet, és egy polcra helyezi őket a nyelvi fordulat előtti elméletekkel, anélkül, hogy egyáltalán szóba állna velük, vagy hogy érdemben reflektálna rájuk. A nyelv mindenhatóságát és a textualizmust hirdető álláspont pedig kétszeres hasznót is húz ezeknek a stratégiáknak köszönhetően. Egyrészt fenntarthatja a vagány elméleti radikalizmus látszatát – annak ellenére, hogy a teoretikus mező tematizálása felett kivívott dominanciát éppen mostanában veszti el egy olyan szituációban, amelyben már korántsem a kihívó, hanem a *kihívott fél szerepére* kényszerül. Másrészt pedig lelkiismeretfurdalás nélkül forszírozhatja tovább a gyakorlat elmélet általi megváltoztatását, figyelmen kívül hagyva a gyakorlat azon változásait, amelyek nehezen volnán-

nőtt. Még ha jóval kidolgozatlanabb szövegről is van szó, Ankersmit újabb célkitűzései ebből is kivághatók. Lásd: Ankersmit, Frank R.: *A történelmi tapasztalat*. Budapest, 2004.

⁴ Gumbrecht, Hans Ulrich: *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*. Stanford, 2004.; Runia, Eelco: *Presence*. History and Theory, vol. 45. (2006) no. 1. 1–29.; Bevernage, Berber: *Time, Presence, and Historical Injustice*. History and Theory, vol. 47. (2008) no. 2. 149–167.; lásd még a fogalom körüli vitát Eelco Runia, Hans Ulrich Gumbrecht, Frank Ankersmit, Ewa Domanska, Michael Bentley és Rik Peters részvételével: History and Theory, vol. 45. (2006) no. 3. 305–374.

⁵ Domanska, Ewa: *The Return to Things*. Archeologia Polona, vol. 44. (2006) 171–185.; Domanska, Ewa: *Beyond Anthropocentrism in Historical Studies*. Historein, vol. 10. (2010) 118–130. Domanska új érdeklődési területeiről magyar nyelven az Erős Vilmos által készített interjú olvasható: „Posztkoloniális értelmiséginek tartom magam” (*Beszélgetés Ewa Domanska lengyel történésszel*). Aetas, 25. évf. (2010) 4. sz. 156–164.

⁶ Lásd például, ahogy Jenkins azt az Alain Badiou-t teszi szövetségésévé az etika és a történelem végét hirdető nézeteit illetően, akinek filozófiai programja deklaráltan „a nyelvi fordulat visszafordítása” és „a szavak helyett a dolgok kiindulóponttá tétele”, ami magába foglalja „az etikához való visszatérést” is „egy felétel nélküli elvhez való visszatérés” formájában (Badiou, Alain: *Infinite Thought: Truth and the Return to Philosophy*. London, 2005. 50–54.). Badiou alapvető nyelvelles motivációja, valamint az az álláspontja, amely szerint „van olyan pillanat, amikor az elv bizonyosságának a fényében valakinek képesnek kell lennie kimondani, hogy ez helyes, az pedig helytelen” (54.), és általában véve Badiou etikához való visszatérése nehezen volna összeegyeztethető Jenkins alapvető nyelvi motivációjával és az etika összeomlásáról alkotott nézetével. Akkor legalábbis, ha Jenkins többet akar, mint a nyelvi fordulat előtti elméletekkel szemben kijátszani a Badiou-kártyát. Olyan elméletekkel szemben, amelyeket a teoretikus mezőben lényegében már senki sem képvisel. Vö.: Jenkins, Keith: *The End of the Affair: On the Irretrievable Breakdown of History and Ethics*. In: Jenkins, Keith: *At the Limits of History: Essays on Theory and Practice*. London – New York, 2009. 245–254.

⁷ Munslow, Alun: *The Future of History*. Houndmills, 2010. A hivatkozások oldalszámái a továbbiakban a lásd főszövegben.

nak kapcsolatba hozhatók a történetírás természetét illető elméleti viták nagyívű koncepcióival.

A változás, amire Munslow is vágyik, egy olyan történelmi gyakorlat kialakítása, amely a kognitív aspektusokat háttérbe szorítva elsősorban esztétikai értéket teremt. A történelem jövője fő tézise szerint az episztemológia pusztán egy alternatíva, választás kérdése. A történészek előtt egyéb lehetőségek is adódnak, minthogy pusztán arra törekedjenek, hogy episztemológiai terminusokban leírható tudással szolgáljanak. Ha viszont továbbra is ragaszkodnak az episztemológiai választáshoz, sohasem jutnak előre, mivel az kizárólag a konvencionális történelmi gyakorlatot teszi lehetővé. (15. old.) Ez a gyakorlat azonban képtelen beteljesíteni azt, amire vállalkozik, képtelen „episztemológiailag alátámasztott történelmi tudással” szolgálni, mivel képtelen ellenállni a „multi-szkeptikus”, „dekonstrukcionista”, „relativista” kritikáknak, amelyek viszont alapjául szolgálhatnak egy olyan új gyakorlatnak, amely elismeri a múlt és a történelmi munkákban kifejezésre juttatott történelem közötti szakadást. (VIII. old.) A jövő ezen új gyakorlatát Munslow expresszionista történelemnek nevezi el, és bemutatásának szenteli a könyv utolsó fejezetét. Eszerint az expresszionista történelmet már a legkevésbé sem a múlt megismerésének a szándéka fogja vezérelni, hanem olyan történelmi műalkotások létrehozására fog törekedni, amelyek fő funkciója az, hogy eszméket juttassanak kifejezésre. (206. old.) Az expresszionista történésznek nem kell ragaszkodnia az írott formához, bármilyen egyéb formában létrehozhatja a műalkotásait a regénytől kezdve az épületeken, dalokon, installációkon, festményeken keresztül a filmekig, de blogok és Twitter-üzenetek formájában akár kitarthat az írott formában való alkotás mellett is. (204. old.)⁸ Műalkotásokról lévén szó, könnyen előfordulhat, hogy ahelyett, hogy könyvként sokszorosíthatók vagy filmként egyszerre több helyen megtekinthetők volnának, egyszeriek lesznek, mint a graffitik (209. old.), de lehetnek akár olyan megismételhetetlen események, performanszok is, amelyeket legfeljebb újabb és újabb performanszok követhetnek. (218. old.)

Az azonban, hogy mindez pusztán a jövő, még nem jelenti azt, hogy ne akadnának már most is olyan történészek, akik komolyan veszik az esztétikai értéket. Az egyelőre még nem létező expresszionista történelemmel ellentétben az experimentális történetírás – amellyel Munslow az utolsó előtti fejezetben foglalkozik – olyan (már jó ideje létező) vállalkozás, amelynek képviselői jórészt a Munslow által társszerkesztett *Rethinking History* folyóirat körül csoportosulnak. Az, hogy egy folyóirat körül tömörülnek, egyben azt is jelenti, hogy az experimentális történetírás jobbára írott formát ölt. A szintén írott konvencionális történetírástól az különbözteti meg, hogy az experimentális történetírás „nem pusztán irodalmi hatások létrehozásában áll, hanem minden esetben az episztemológiai választással való direkt konfrontáció”. (189. old.) Ez persze az expresszionista történelemről is elmondható, amelyet viszont elkülönít az experimentális történelemtől a jövőben várható formai sokszínűség. Ezen túl azonban semmi egyebet nem közöl a szerző az experimentalista és az expresszionista történelem viszonyáról, lévén, hogy Munslow mindkettőt a konvencionális történetírással állítja szembe. Pontosabban szólva nem is a konvencionális történetírással,

⁸ Az akadémiai történetírást már jó ideje érik kihívások a múlt megjelenítésének egyéb, jóval sikerebb és izgalmasabb formái felől. Arról, hogy a történészek hogyan reagálnak ezekre a kihívásokra, és hogyan vesznek részt maguk is a történelem nem írott formáinak kialakításában, lásd: Berkhofer, Robert F. Jr.: *Fashioning History: Current Practices and Principles*. Houndmills, 2008. 133–213.; Lásd továbbá: Rosenstone, Robert A.: *History on Film/Film on History*. Harlow, 2006.; de Groot, Jerome: *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London – New York, 2009.

hanem azzal az episztemológiai választással, amely szerinte kizárólag azt teszi lehetővé, és amellyel mindét nem konvencionális történetírásnak/történelemnek szembe kell szállnia, hogy azok legyenek és lehessenek, amik.

A könyv utolsó kettőt megelőző első kilenc fejezete ezért azzal foglalkozik, hogy milyen elméleti beállítódással kell rendelkezniük a történelem természetével kapcsolatban a nem konvencionális történészeknek ahhoz, hogy az episztemológiai választást elutasítva gyakorló expresszionista történésszé válhassanak. A jövő expresszionista történészenek eszerint

1. multi-szkeptikusnak kell lennie, ami (1) az empirizmust illető szkepszisen túl egyaránt magában foglalja (2) az ismeretelméleti, (3) az ontológiai és a (4) szemantikai szkepszist, de nem azonos azzal a globális szkepszissel, amely szerint lehetetlen bármi-féle tudás a rajtunk kívül eső világról (39–53. old.);
2. ironikusan kell viszonyulnia saját tevékenységéhez; olyan „történeti iróniára” van szüksége, amelynek módozatai átfedésben állnak a szkepszis fentebb említett módozataival. A történeti irónia ezek szerint magában foglalja (1) az empirikus igazolást és (2) a történészi szerzőséget illető iróniát, valamint a (3) strukturális és (4) a nyelvi iróniát (78–101. old.);
3. tisztában kell lennie azzal, hogy a szubjektivitásán keresztül, annak köszönhetően hozza létre történeti műalkotásait (114–118. old.);
4. etikai és politikai felelősséggel kell tartoznia azokért a direkt beavatkozásokért, amelyekkel a jövő történelmét jelenbeli kulturális okok által vezérelve formálja (123–134. old.);
5. tudatában kell lennie saját szerzőségének, és tudatosan kell kezelnie a narratíva megalkotásának minden fázisát, használnia irodalmi eszköztárát (148–167. old.);
6. el kell ismerie, hogy a forma megelőzi a tartalmat. (168–181. old.)

A Munslow-életmű korábbi darabjaihoz képest⁹ ez a karakterisztika annyiban jelenthet újdonságot, hogy itt nem a történetírásról, hanem a történészekről van szó, akiknek viszont éppen azokhoz a történetírás természetét illető, korábban kifejtett nézetekhez kellene alkalmazkodniuk, amelyek szerint a történetírás – az értelemadás szintjén, azon a szinten, amely történetírás teszi – esztétikai vállalkozás. Ez utóbbi elképzelés, úgy gondolom, még rendben is volna, még akkor is, ha korántsem következik belőle az, hogy belátható időn belül történeti műalkotások lepik el a művészeti központokat performanszok vagy a Határ úti metrómegállót graffitik formájában. Azt ugyan nem állíthatom, hogy a jövő történészi gyakorlata nem egészen olyan lesz, mint ahogy azt Munslow elképzele, annál inkább meg vagyok azonban győződve arról, hogy Munslow alapkonceptiója, amely szerint a jövő történészi gyakorlata a gyakorlat természetéről alkotott filozófiai nézetek függvénye volna, erősen problematikus.

A problémák ott kezdődnek, hogy a történetírás természetéről alkotott nézetek – ahogy általában a filozófiai nézetek – univerzális érvényességet követelnek magunknak. Egyfelől

⁹ Vö.: Munslow, Alun: *Deconstructing History*. London – New York, [1997] 2006. (második kiadás); Munslow, Alun: *The New History*. Harlow, 2003.; Munslow, Alun: *Narrative and History*. Houndmills, 2007. Az *Aetas* folyóiratban nemrégiben magyarul is megjelent rövid írás pedig lényegében az itt is tárgyalt könyv tömörített verziója. Lásd: Munslow, Alun: „*Tudomány-e még a történelem? A múlt mint történelem*”. *Aetas*, 24. évf. (2009) 4. sz. 204–209.

túlmutatnak a történetíráson. A nyelv és a valóság kapcsolatának filozófiai problémája nyilvánvalóan nem kizárólag a történeti tudás mibenlétéről alkotott elképzésekről szól, hanem általában véve a tudás mibenlétéről alkotott elképzésekről. Minthogy a történetírás természetét illető elméleti vita álláspontjai ezen problematika köré szerveződnek, nehéz volna azt állítani, hogy maga a történetírás ebből a szempontból valamiféle különleges pozíciót foglalna el ezekben a filozófiai vitákban. Másfelől pedig, a történetíráson belül maradva, a történetírás természetét illető filozófiai nézetek univerzalitás-igénye kiterjed a történetírás egészére. Ennek megfelelően, ha valaki egyetért Munslow-val abban, hogy a történetírás esztétikai vállalkozás, akkor esztétikai produktumként tekint minden egyes valaha kiadott történeti munkára, függetlenül attól, hogy mindazok, akik létrehozták azokat, miképp tekintettek rájuk. Ez pedig két következménnyel is jár.

Az első következmény a történeti munkák létrehozását illeti. Ha történész vagyok, akár olyan elméleti beállítódással rendelkezem, amit Munslow megkövetel, akár nem, esztétikai produktumokat hozok létre. Ha nem konvencionális – experimentális vagy expresszionista – történésszé szeretnék válni, az egyetlen dolog, ami megkülönböztetne a konvencionális történészektől, az volna, hogy velük ellentétben én tudatosan hoznám létre az esztétikai produktumaimat. Az viszont, hogy a tudatosságom bír-e bármiféle jelentőséggel – illetve általánosabb szinten az, hogy az elméleti választásaim bírnak-e bármiféle gyakorlati jelentőséggel –, csak az általam létrehozott produktum megítélése során derülne ki.

A már létrehozott történeti munkák megítélésével kapcsolatban pedig fontossá válik a másik következmény. Ha a történetírás ügyes-bajos dolgaival foglalkozó teoretikus vagyok, aki azt gondolja, hogy a történetírás inkább esztétikai, semmint kognitív tevékenység, az egyetlen problémám bármiféle történetírói munkával az lehet, hogy esztétikailag szegényes. Munslow-hoz hasonlóan nem foglalkozhatok azzal, hogy egy adott történeti könyv vagy tanulmány objektív tudományos munka szeretne lenni, mivel azt gondolom, hogy a történetírás mint történetírás – a maga egészében – esztétikai vállalkozás, ezért még azok a történeti szövegek is, amelyek objektív tudományos szövegek szeretnének lenni, nem egyebek, mint esztétikai produktumok. Mintha valójában tisztában volna ezzel Munslow is, amikor azt mondja, hogy „még ha a konvencionális történész nem is hajlandó műalkotás-ként tekinteni a történetírásra (még a konvencionális történetírásra sem), attól az még műalkotás”. (142. old.) Ennek szellemében, ha elkésérítőnek látom a történetírás állapotát nagy általánosságában, nincs más választásom, mint hogy a saját nézeteimnek megfelelően esztétikai ítéletet alkossak, és azt mondjam, hogy a mai történeti szövegek túlnyomórészt „szabályszerűek, sematikusak, szárazak, érdektelenek”, ahogy azt Robert Rosenstone is állítja.¹⁰ Munslow szerint azonban a helyes elmélet teszi a jó gyakorlatot, a helytelen pedig a rosszat, tehát a kérdés az, hogy a szabályszerűnek, sematikusnak, száraznak és érdektelennek ítélt történeti szövegek azért olyanok-e, amilyenek, mert egy helytelen elmélet termékei, mert egy kognitív vállalkozás objektív, tudományos szövegei szeretnének lenni, nem pedig esztétikai produktumok. A kérdés az, hogy arra vannak-e ítélve, hogy esztétikailag értéktelenek legyenek pusztán a történelem természetét illető teoretikus választásuk folytán, illetve van-e bármiféle inherens megfelelés az esztétikai érték és az egyes teoretikus álláspontok között.

Nem hiszem, hogy volna. Senki sem tekint úgy Rankéra, mint aki esztétikailag szegényes történeti szövegekkel épített volna nemzetet, noha akadnak, akik még ma is támadják helytelen teoretikus álláspontja miatt. Ami mégis probléma lehetne ma Rankével esztétikai szempontból, az az, hogy történetírása nem egyeztethető össze a mai irodalmi trendekkel.

¹⁰ Rosenstone, Robert A.: *Buried in a Footnote*. Rethinking History, vol. 14. (2010) no. 1. 55.

A megfelelő ilyesfajta hiánya az, amelyről Hayden White is beszélt néhány évtizede,¹¹ és ennek megfelelően volna a rankei történeírás esztétikailag szegényesnek, vagy White-tal szólva, „rossz művészetnek” minősíthető ma. Tekintve, hogy ma Ranke elméleti álláspontja is helytelennek számít, bárki élhetne itt az ellenvetéssel, hogy Ranke esztétikai értéke egykoron éppen annak volt köszönhető, hogy tökéletes összhangban állt egy valaha helyesnek vélt elméleti állásponttal, manapság pedig ugyanezért tekintjük meghaladottnak mindkettőt. Az ellenvetés azonban könnyedén leszerelhető, ha léteznek olyan kortárs történeti szövegek, amelyek igyekeznek saját korunk irodalmi trendjeinek megfelelő esztétikai értéket képviselni, miközben szerzőik a teoretikus mezőben mégis egy Munslow által helytelennek vélt elméleti álláspontot foglalnak el.

Léteznek ilyen történeti szövegek. Jonathan Walker *Antonio Foscarini in the City of Crossed Destinies* című írása eredetileg éppen a *Rethinking History* folyóiratban jelent meg, majd egy évvel később ismét napvilágot látott az *Experiments in Rethinking History* kötetben, amely a folyóirat feltehetően legizgalmasabbnak vélt kísérleteiből válogat.¹² A szöveg maga egy *pastiche* Italo Calvino *Az egymást keresztező sorsok kastélya* című novellája¹³ kapcsán, és egy azon kevés történeti szöveg közül, amelyet Munslow esztétikailag értékesnek tart, és amelyre az experimentális történetírás kapcsán külön is kitér. (198–199. old.) Ami felett azonban Munslow Walker tárgyalása kapcsán nagyvonalúan átsiklik, az az *Experiments* kötetben kiadott verzióhoz tartozó utószó, amelyben Walker világossá teszi elméleti álláspontját. Arról beszél, hogy nem ért egyet White-tal abban, hogy a történetek csak elmondottak lehetnek, de megéltek nem.¹⁴ Ehelyett inkább egy David Carr-szerű pozíciót¹⁵ foglal el azon az alapon, hogy a történeti cselekvők (a történészhez hasonlóan) maguk is cselekményesítik a múltjukat, még azelőtt persze, hogy a történész is ezt tenné. Ez a pozíció azonban olyasvalami, amit Munslow helytelen elméleti álláspontként elvetne – lévén, hogy az egykoron volt „múlt” és a történeti szöveggként értelmezett „történelem” közötti, szerinte áthidalhatatlan szakadékot próbálja valamiképp mégiscsak áthidalni –, ahogy elveti Ricoeur hasonló jellegű nézeteit (177–178. old.), és ahogy elvet minden olyan kísérletet, amelyek Ricoeur-nél és Carnál jóval újszerűbb módon próbálnak „ontológiai biztonságot” nyújtani a történetírás számára. Erre a sorsra jutnak Munslow-nál a „jelenlét” fogalma köré szerveződő kísérletek is, amelyeket azonban úgy vet el, hogy a fogalom meghonosítását célzó kísérletek egyik fő képviselőjeként éppen azt a Hans Ulrich Gumbrecht idézi (42–44. old.),¹⁶ akinek a történeti munkáját¹⁷ mindezek ellenére az experimentális történetírás példajaként élteti. (184–185. old.) Pedig ahhoz, hogy valaki experimentális történész legyen, az elméletet illetően elvileg nem a „jelenlét”, hanem a derridai elkülönöződés pártját kellene fognia. (190. old.)

¹¹ White, Hayden: *A történelem terhe*. In: White, Hayden: *A történelem terhe*. Budapest, 1997. 25–67.

¹² Walker, Jonathan: *Antonio Foscarini in the City of Crossed Destinies*. In: Munslow, Alun – Rosenstone, Robert A. (dds.): *Experiments in Rethinking History*. New York – London, 2004. 124–151.

¹³ Calvino, Italo: *Az egymást keresztező sorsok kastélya*. Budapest, 2000.

¹⁴ Walker, Jonathan: *Afterword*. In: *Experiments in Rethinking History*, 152.

¹⁵ Lásd: Carr, David: *Narrative and the Real World*. *History and Theory*, vol. 25. (1986) no. 2. 117–131.

¹⁶ Gumbrecht: *Production of Presence*, i. m.; Gumbrecht, Hans Ulrich: *Presence Achieved in Language (With Special Attention Given to The Presence of The Past)*. *History and Theory*, vol. 45. (2006) no. 3. 317–327.

¹⁷ Gumbrecht, Hans Ulrich: *In 1926: Living at the Edge of Time*. Cambridge, 1997.

Munslow mentségére szólva, bármi is legyen akár Walker, akár Gumbrecht elméleti álláspontja, az pusztán a történeti szövegeiket olvasva nem igazán derül ki – számomra legalábbis nem derült ki. Még ha minden egyes történeti szöveg magában is hordozza szerzőjének a történetírásról alkotott filozófiai nézeteit, a szöveget olvasva viszonylag ritkán kutakodunk ilyesfajta nézetek után. Kivéve persze, ha elméleti szakemberként azzal foglalkozunk, hogy a történetírás egészéről formált explicit vagy implicit nézeteket igyekezzünk kkimutatni történeti szövegekben. (Nem is beszélve arról, hogy a kutakodásunk eredménye a Munslow által favorizált elmélet értelmében több, egymással versengő, mégis egyaránt helyesnek ítéltető eredményre is vezethet.) Az mindenesetre, hogy ritkán eredünk ilyesfajta nézetek nyomába történeti szövegekben, lehet, hogy éppen azért van, mert ezek a nézetek nem bírnak azzal a potenciállal, amelyet Munslow tulajdonít nekik. Walker és Gumbrecht írásai legalábbis azt mutatják, hogy vidáman megfér egymással az esztétikai érték és a Munslow által helytelennek tekintett elméleti álláspont. Általánosabban fogalmazva: a történeti szövegek esztétikai aspektusai függetlenek a történetírás természetéről alkotott univerzális nézetektől.

Az pedig, hogy a helyesnek és haladónak tekintett elméleti álláspontból is lehet konvencionális történeti szöveget alkotni, eddig is közhelynek számított. Tucatszámra lehetne sorolni példákat, de mind közül a legnagyobb visszhangot alighanem Peter Novick esete váltotta ki. Novick *That Noble Dream* című könyve¹⁸ kapcsán, amely egyszerre a történetírói objektivitás kérdésének története és egy elméleti állásfoglalás a történetírói objektivitás ellen, David Hollinger a következő szavakkal hívja fel a figyelmet az elmélet és a gyakorlat közötti ellentmondásra: [Novick] azt modja, hogy meggyőzőbbnek találta az objektivitás mítoszának kritikussait, mint a védelmezőit, mégis olyan könyvet írt, amely az utóbbiakat elégíti ki. Rendkívül tradicionális monográfiával van dolgunk, amely a legvégsőkig tekintettel van a bevett szakmai normákra. [...] Novick tudományos gyakorlata egyben azt is jelenti, hogy az objektivitás mítoszához és a kétségek nem vezetnek feltétlenül változásokhoz a történetírás gyakorlatában? És ha az objektivitás fogalma, ahogy Novick mondja, „alapjaiban véve zavaros”, akkor mi van?”¹⁹

Semmi. Mindössze annyi, hogy az elmélet és a gyakorlat viszonya nélkülözi azt a szükségességét, amelyet Munslow és más teoretikusok hajlamosak tulajdonítani neki, és amelynek nevében az elméleteikkel a gyakorlat megreformálását célozzák. Ez persze nem jelenti azt, hogy a történetírás természetéről alkotott nézetek minden szempontból érdektelenek volnának, de ha valamit ezek az elméletek megváltoztatnak, az nem a történetírás gyakorlata lesz, hanem a történetírás természetéről való elméletalkotás gyakorlata. Ennek megfelelően, amikor Munslow azt mondja, hogy ha valaki érdekelt abban, hogy egy bizonyos történeti műalkotás mit jelent, akkor biztosan érdekelt olyan további kérdésekben is, mint a „Hogyan tudnám dekódolni az adott narratíva vagy kifejezés etikai sajátosságait?”, a „Miféle erkölcsfilozófia és miféle kötelességek húzódnak meg az adott történeti műalkotás mögött?”, vagy a „Mik a történeti reprezentáció/kifejezés formális sajátosságai?” kérdések (139.), akkor egy történész mindössze azt felelheti, hogy „Igen, érdekelt lennék ezekben a

¹⁸ Novick, Peter: *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. New York, 1988.

¹⁹ Hollinger, David A.: *Postmodernist Theory and Wissenschaftliche Practice*. *The American Historical Review*, vol. 96. (1991) no. 3. 691. Ugyanerre az ellentmondásra hívja fel a figyelmet Haskell, Thomas L.: *Objectivity Is Not Neutrality: Rhetoric versus Practice in Peter Novick's That Noble Dream*. In: Haskell, Thomas L.: *Objectivity Is Not Neutrality: Explanatory Schemes In History*. Baltimore–London, 1998. 145–173.

kérdésekben, ha filozófus volnék”, vagy azt, hogy „Igen, érdekelt vagyok ezekben a kérdésekben filozófusként”. Így tehát bár Munslow kérdései irrelevánsak a jó történetírást tekintve, semmi sem zárja ki, hogy a történészek ne foglalkozhassanak a munkájuk természetével kapcsolatos elméleti kérdésekkel. Az egyetlen, amit nem árt szem előtt tartani, mindössze az, hogy a történészi szerepet ilyenkor a filozófus vagy a teoretikus szerepére cserélik. Nem kizárt persze, hogy a kettő hatással legyen egymásra,²⁰ az viszont nem fordulhat elő, hogy az egyik szerep irányítsa a másikat, diktáljon neki, vagy hogy a másik szerep mércejeként működjön.

Akik nem tartják szem előtt a szerepek szétválasztását, és továbbra is ragaszkodnak ahhoz a nézethez, amely szerint az elmélet a gyakorlat mércéje, vagy akár ahhoz, amely szerint a gyakorlat az elmélet mércéje, tovább folytathatják az olyan terméketlen vitákat, mint a posztmodern történészi gyakorlat létéről vagy nemlétéről szóló vita. Ernst Beisach csupán egy azok közül, akik úgy vélik, hogy a történészi gyakorlatban „a posztmodern elmülethez való alkalmazkodás” az, ami lemérheti a posztmodern elméletek súlyát. Amelyek persze súlytalannak bizonyulnak, minthogy nem talál egyetlen olyan történeti szöveget sem, amely alkalmazkodott volna az olyan posztmodern tételekhez, mint például a nem-referenciális nyelv koncepciója.²¹ Ez természetesen egyáltalán nem meglepő, lévén, hogy a „gyakorlati alkalmazkodás” bármiféle fogalmi kategóriához, ami alkalmazkodás nélkül is érvényesnek tekinti magát minden egyes nyelvi megnyilatkozást illetően, tökéletesen nonszensz. Hasonlóan félreértelmezi a problémát Jenkins is, aki a posztmodern történészi gyakorlat ilyesfajta hiányából arra a következtetésre jut, hogy a történészi gyakorlat képtelen a változásra, és ha így van, a kérdés már inkább az, hogy miért foglalkozunk egyáltalán a történelemmel azok után, hogy a posztmodern elméletek aláásták a történeti tudást. Úgy véli, hogy jobb, ha inkább búcsút intünk neki úgy, ahogy van, és jöhet végre az emancipatorikus gondolat és az elmélet kora, elvégre az elmélet eddig is megvolt anélkül a

²⁰ A történetírás felől nézve valójában teljesen mindennapos jelenségről van szó, és valószínűleg többről, mint arról a „falszifikációs funkcióról”, amelyet Michel De Certeau tulajdonít a történetírásnak, amely szerint a történetírás a más területekről érkező elméletek gyakorlati próbája volna. (De Certeau, Michel: *A történeti művelet*. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales*. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata. Budapest, 2007. 489.) A történetírás a pusztá kipróbálásán túl, azt gondolom, sokkal többet tesz: használatba vesz, kiforgat és a saját igényeihez szab bármiféle elméletet, akár a saját gyakorlatának természetéről szóló elméleteket is. Amikor azonban a történetírás hozzányúl ezekhez az elméletekhez, amikor a saját igényeihez igazítja őket, egyszersmind meg is fosztja őket univerzalitásuktól. Ahogy például a recepcióesztétika univerzális nézetei egyes történészeket arra vezettek, hogy tárgyukká tegyék az olvasás és a befogadás történetét, a minden befogadást megmagyarázó elméletből egy kutatási tárgy lett a sok közül. Az elmélet, amely elvileg azt is leírná, miként kezelik a történészek akár egymás szövegeit, akár a múlt írott nyomait, ebben a kontextusban soha fel sem merült, kutatási tárggyá szelidítve viszont kétségkívül gazdagította a gyakorlatot. Lásd például: Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest, 2000. Hasonlóképp az univerzalitástól fosztja meg a narrativista történetelméleteket Kisantal Tamás is, amikor olyan partikuláris módszerré alakítja őket, amelynek segítségével ugyan elemezheti az elemzésre választott szövegeit, ám amely módszer más esetekben, más kíváncsiságok kielégítésére tökéletesen alkalmatlan volna. Lásd Kisantal Tamás: *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a Holokauszt művészetében*. Budapest, 2009.

²¹ Breisach, Ernst: *On the Future of History: The Postmodernist Challenge and its Aftermath*. Chicago–London, 2003. 202.

történeti tudás nélkül, amellyel az empirikus történészek szolgálhatnának.²² Breisach és Jenkins egyaránt ott tévednek, hogy az eltérő következtetéseiket – nem ér semmit az elmélet (Breisach), nem ér semmit a gyakorlat (Jenkins) – egy olyan logikailag egyébként is lehetetlen gyakorlat hiányából vonják le, mint a posztmodern elmélet alkalmazásaként felfogott posztmodern történeti gyakorlat. Ahogy a nem-referenciális nyelv koncepciója sem az összes létező nyelvi megnyilatkozás ellenében született, hanem a nyelvi megnyilatkozásokról alkotott korábbi elméletekkel szemben, és ahogy nem magukat a nyelvi megnyilatkozásokat tereli más mederbe, hanem a róluk folytatott elméleti vitákat, úgy a különböző történetelméletek sem a történeti gyakorlatot terelhetik új mederbe, hanem az erről a gyakorlatról folytatott elméleti viták gyakorlatát.

Az egész elgondolás egyébként, amely szerint a történetírás természetéről alkotott nézeteknek közük van a gyakorlathoz, alighanem az analitikus történetfilozófia öröksége. William Dray az analitikus történetfilozófia egyik legfontosabb szereplőjeként legalábbis úgy véli, hogy a tevékenységük hozzájárulhat ahhoz, hogy a történeti diszciplína igazolást nyerjen a széles értelemben vett intellektuális közösségben. Még akkor is, ha „maga a történeti diszciplína igazolása nem szerepel a kritikai [analitikus] történetfilozófia céljai között, egyike lehet a történeti munka fogalmait és előfeltevéseit gondosan magyarázó és értékelő tevékenység melléktermékeinek”.²³ Dray szavai persze meglehetősen szerények, mintha az 1990-es évek vége felé már maga is szégyellte volna vállalni az analitikus történetfilozófiának azt a carnapi örökségét, ami a logikai pozitívizmus filozófiai megalapozást illető igényeit tekintve már korántsem volt ilyen szerény. Maga az örökségi lánc azonban nem csupán a logikai pozitívizmusig ér el, hanem visszavezethető egészen a felvilágosodásig, amikor is a filozófia Cassirer szerint nem „a megismerés egyik sajátos területét” jelentette, hanem „olyan mindent átfogó közeget”, amelyben a tudományok „kialakulnak, fejlődnek és megalapozást nyernek. Nem különül el többé a természettudománytól, a történelemtől, a jogtudománytól, a politikától, hanem mindezek éltető elemévé válik, olyan atmoszférává, amely létezésük és működésük egyedüli alapját képezi.”²⁴

A különböző gyakorlatok és gyakorlatokra való filozófiai reflexió ilyen jellegű összefonódása azonban ma már sokkal inkább a gyakorlatokról szóló elméletek kétségbeesett öngigazolásának tűnik, semmint a gyakorlatok igazolásának. A történetelmélet kitarása a felvilágosodás filozófia-koncepciója mellett nem vette figyelembe a filozófia önmeghatározása terén a felvilágosodás óta lezajlott változásokat. A különböző filozófiai elképzelések történelemre való átültetése során Munslow is csak azzal törődik, amit a kezdőcsapatba jelölt filozófiai játékosai filozófiai kérdések kapcsán mondanak, miközben átsiklik afelett, hogy ugyanők miként tekintenek a saját tevékenységükre – amiről egyébként jóval gyakrabban beszélnek, mint a történelem ügyes-bajos dolgairól. Ha viszont valamiért mégis megszólalnak ezek kapcsán, nem igazán értik, milyen hatással lehetne mondanivalójuk magára a történelem gyakorlatára: „A történészek, mint bárki más bármilyen szakterületről, mutathatnak érdeklődést a filozófia iránt. De ha úgy képzelik, hogy a filozófusok meg tudják nekik mondani, hogyan javíthatnának a munkájuk minőségén, akkor túl sokat várnak. Meg lennék lepve, ha akár egyetlen történész is a filozófiától tanulta volna, hogyan lehet jobb történész. Különös volna, ha egy ilyen ember a szakterülete episztemológiai státuszát vagy a

²² Jenkins, Keith: *Why History? Ethics and Postmodernity*. London – New York, 1999. 8–9.; legújabbban: Jenkins: *At the Limits of History*, i. m.

²³ Dray, William: *Philosophy and Historiography*. In: Bentley, Michael (ed.): *Companion to Historiography*. London – New York, 1997. 762–763.

²⁴ Cassirer, Ernst: *A felvilágosodás filozófiája*. Budapest, 2007. 12.

narratívája ontológiai státuszát illetően akarna tanácsokat kapni. Az a történész, akit ilyen témák foglalkoztatnának, azt gyanítom, túlságosan komolyan venné a filozófiát.²⁵ Azt sugallni azonban Richard Rorty szavaival, hogy Munslow és a teoretikusok többsége túlságosan komolyan veszi a filozófiát, korántsem a történeti gyakorlat védelme a róla szóló elméletekkel szemben. Ami azt illeti, a legkevésbe sem tartom szerencsésnek azt a történeti attitűdöt, amely magától értetődően utasítja el a munkájuk természetét illető elméleti kérdések megvitatását. Nem gondolom azonban azt sem, hogy ezen elméleti kérdések megvitatása jobbá és gazdagabbá tenné a történetírás gyakorlatát. Pontosabban szólva: sajnálatosnak tartom azt az elgondolást, amely szerint a történetelmélet az, ami jobbá és gazdagabbá teszi a történetírás gyakorlatát. Az elmélet számára kiutalt ilyesfajta szerep, amely a teoretikus mezőben elfoglalt „helyes” állásponthez köti a gyakorlat megítélését, végtelenül reduktív. Nem kétlem, hogy a történetírás ne egy mélyen teoretikus gyakorlat volna. Kétségkívül az. Csakúgy, mint bármilyen más gyakorlat. Mindössze arról van szó, hogy az elmélet mint a gyakorlat mércéje az olyan mércékre emlékeztet és az olyan mércékhez hasonló funkciót tölt be, mint az a mérce, amely szerint senki sem élhet jó és értékes életet a „helyes” vallás nélkül.

Az, hogy a történetelmélet saját szerepét illető elbizakodottsága az analitikus történetfilozófia hanyatlásával inkább felelőrsődött, ahelyett, hogy vele együtt hanyatlott volna, azt hiszem, White színre lépésének köszönhető. Ám mégsem annyira magának White-nak, mint inkább a magukat White örökösének tekintő teoretikusoknak. Miután White nézetei átformálták a történetírásról való gondolkodást, a nézetei mögé felsorakozott teoretikusok elfelejtették megvitatni, hogy mit is várnak tulajdonképpen saját tevékenységüktől. Magukévá tették azt az elgondolást, amely szerint a történetírás esztétikai dimenziói előbbrevalóak a kognitív dimenzióinál, és azt gondolták, ha ezt minél többször elmondják, a történészek esztétikailag értékesebb történeteket írnak majd. Ahogy White nézetei egyre népszerűbbek lettek, értelmezői mind nagyobb hangsúlyt fektettek arra, amit White tesz (elméleteket gyárt a történetírásról), és mind kevesebbet azokra az okokra, amiért White azt teszi, amit tesz (mert úgy véli, hogy a jó történetírás egyszersmint jó irodalom). Az értelmezői egyre inkább azt gondolták, hogy a jó történetírás nem attól jó, amiről White beszél, hanem attól, amit akkor csinál, amikor beszél. Egyre inkább úgy vélték, a jó történetírásnak nem a jó irodalomhoz van köze, hanem a történetírásról mint irodalomról szóló elméletekhez. Valahogy átsiklottak afelett, hogy White az esztétikai dimenzió elsődlegessége okán sohasem arra buzdította a történészeket, hogy olvassanak mind több és több White-ot, ha olyan esztétikai értéket akarnak létrehozni és (ezáltal) olyan értelemmel akarják felruházni a múltat, amelyet ma is élőnek tekintünk, és amely a ma társadalmá számára bír jelentőséggel, hanem arra, hogy olvassanak mind több és több kortárs irodalmat, hogy képesek legyenek lépést tartani.

A történetírás jövője a White-féle nézőpontból korántsem annak a függvénye, hogy a történészek miféle elméleti beállítottsággal rendelkeznek, hanem inkább annak, hogy mennyire képesek lépést tartani a narratív értelemadás azon formáival, amelyekkel a kortárs irodalom él, és amelyek a társadalom számára is élőnek minősülnek. Vagy még inkább annak, hogy – ha az írott kísérleteken túlmenően nem pusztán történetírásról beszélünk, hanem a történelem fogalmát Munslow-val együtt kiterjesztjük az egyéb megjelenítési formákra is – a történészek miként képesek általában véve ütemet tartani a művészi értelemadás különböző formáival. Ez utóbbi esetben azonban fokozottan érvényes az, hogy sem az

²⁵ Rorty, Richard: *Afterword*. In: Leersen, Joep – Rigney, Ann (eds.): *Historians and Social Values*. Amsterdam, 2000. 197.

elmélet, sem pedig egy bizonyos, helyesnek tekintett elmélet nem szolgálhat kritériumként annak megítélésében, hogy mi számít jó, és mi számít rossz történelemnek. Ha ugyanis a történelem megjelenítési formái sokszínűbbek, minthogy kizárólag történetírásról beszélhetnénk, akkor mindehhez érdemesnek tűnik még hozzátenni David Harlan azon meglátását, amely szerint az ítéletalkotás kritériumainak – amelyeknek persze továbbra sincs köztük az elméleti álláspontokhoz – média- és műfajspecifikusnak kell lenniük.²⁶

Ami pedig a történetelmélet jövőjét illeti, attól tartok, hogy mindaz, ami a történetírásra/történelemre nézve érvényes a lépéstartást illetően, ugyanúgy érvényes a történetelméletre/történelemelméletre is. White majd fél évszázados írásai formailag megkülönböztethetetlenek a mai elméleti szövegektől, és *A történelem terhe* bármiféle változtatás nélkül akár ma is megjelenhetne a *History and Theory*-ban. Mindaddig, amíg akár a forma elsőbbségét hirdető „helyes” elméleti álláspont is nyugodt szívvel kifejezhető a történeti szövegekhez hasonlóan „szabályszerű, sematikus, száraz és érdektelen” elméleti szövegekben, a gyakorlat elmélet általi esztétikai átfarmálását célzó teoretikus erőfeszítések nem sokkal tűnnek komolyabbnak, mint egy Ozzy Osbourne beszéd az egészséges életmódról. Még akkor sem, amikor a beszéd Munslow-hoz hasonlóan egy olyan alapvetően értékes célra hívja fel a figyelmet, amely valamilyen szinten még ma is aktuális. White örökségéből, amit Munslow a maga sajátos módján kezel, ha más nem is, de a narratíva fogalma és a hozzá kötődő esztétikai aspektusok, úgy tűnik, túléltek az elmúlt évtizedeket.²⁷ Olyannyira, hogy a „tapasztalat” és a „jelenlét” fogalmi köré épülő újabb kísérletek sem lépnek ki az esztétikai keretek közül.

Másfelől azonban a teoretikus mező White óta olyannyira átrendeződött – akár csak az esztétikai megközelítésen belül is –, hogy ezt figyelmen kívül hagyva nehéz volna jó történetelméletet írni. A jó történetelmélet ugyanis sokkal inkább a teoretikus mező vitáiban elfoglalt pozíció függvénye, semmint annak, hogy egy, a történetírás természetéről szóló elmélet mennyire képes tárgyának gyakorlati átfarmálására. Az elmélet ereje nem a gyakorlat, hanem a gyakorlatot tárgyává tevő teoretikus mező formálásában rejlik. Carl Hempel, Arthur Danto és White tevékenységét sem azért tartjuk kiemelkedőnek, mert radikálisan átfarmálták volna a történészi gyakorlatot, hanem azért, mert mély nyomokat hagytak a teoretikus mezőben. Munslow történetelmélete is akkor lenne jó történetelmélet, ha a teoretikus mezőben újrapozicionálva magát többet foglalkozna az álláspontját az utóbbi időben ért elméleti kihívásokkal, és kevesebbet ábrándozna a gyakorlat formálásán. A történetelméletet azonban ma még nem az jellemzi, hogy megszabadult volna az ilyesfajta ábrándoktól. De ha túllendül a nyelvi meghatározottság önismétlésbe és unalomba fulladó témáján, ez lehet jövőjének egyik legszerencsésebb változása.

²⁶ Harlan, David: „*The Burden of History*” *Forty Years Later*. In: Re-figuring Hayden White, 182.

²⁷ Lásd: Partner: *Narrative Persistence*, i. m.